

UČINEK OBRAMBNIH IZDATKOV NA GOSPODARSKO RAST

Povzetek. S poglobljeno predstavitvijo treh temeljnih pogledov učinka obrambnih izdatkov na gospodarsko rast poskušamo dokazati, da so posamezne, včasih celo diametralno nasprotujoče, empirične ugotovitve o tem učinku med seboj presenetljivo konsistentne. Poznavanje teoretičnih izhodišč, na katerih temeljijo posamezne domneve glede ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov, pojasni številna nesoglasja o naravi učinka obrambnih izdatkov na gospodarsko rast. Nadaljnje raziskovanje učinka obrambnih izdatkov na gospodarsko rast bi zato moralo temeljiti na neoklasičnem pristopu, ki na osnovi teorije rasti poudarja dejavnike ponudbe, nadgrajenim s »keynesianskim učinkom povpraševanja«, ki s potencialnim problemom izbire med proizvodnimi faktorji, namenjenimi za obrambo, in proizvodnimi faktorji za civilne dejavnosti, povzroči neposreden negativni učinek obrambnih izdatkov na gospodarsko rast. Če bi pri tem upoštevali še elemente kvalitete in primerljivosti uporabljenih podatkov ter vpliv časa, pa bi postala povezava med posameznimi ugotovitvami še bolj razumljiva.

Ključni pojmi: ekonomski učinek, domači proizvod, gospodarstvo, gospodarska rast, obrambni izdatki, ponudba, povpraševanje, proizvodni faktorji

Uvod

Razprave o učinku obrambnih izdatkov na gospodarsko rast sežejo že v dela klasičnih ekonomistov, kot sta Adam Smith in David Ricardo, ki sta imela obrambne izdatke za odliv akumulacije kapitala, ki upočasnjuje investicije in gospodarsko rast. Menila sta, da se državni izdatki za priprave na vojne in same vojne financirajo iz dobičkov, torej na račun investicij v nove proizvodne kapacitete in dodatno zaposlovanje (Ricardo, 1817/1973).

Vendar pa šele velike spremembe v mednarodni skupnosti konec osemdesetih let dvajsetega stoletja, ki terjajo ponovno oceno načel in rezultatov nacionalnih varnostnih politik, ki med drugim vplivajo tudi na družbeno blaginjo in domačo proizvodnjo, spodbudijo razcvet proučevanja ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov. Na osnovi sodobne ekonomske teorije, ki zagovarja, da se vsako gospodarstvo sooča s problemom izbire (trade-off) med proizvodnjo topov in masla¹, je javnost v

* Mag. Erik Kopač, raziskovalec in asistent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Prikaz izbire med proizvodnjo topov in masla je najbolj znan, največkrat uporabljen in poenostavljen problem izbire med alternativnimi možnostmi proizvodnje, s katerim se sooča vsako gospodarstvo.

številnih državah zahtevala zmanjšanje obrambnih izdatkov. S koncem hladne vojne pa se pojavi tudi vprašanje obstoja mirovne dividende (peace dividend)². S tem dilema o povezavi med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo pridobi na političnem pomenu. Na osnovi te teze se je namreč oblikovalo prepričanje, da lahko delež domačega proizvoda, namenjen obrambi, služi kot politični instrument za sprožitev gospodarskega razvoja.

Kljub splošnemu prepričanju o negativnem ekonomskem učinku obrambnih izdatkov znanstveniki nimajo enotnega mnenja o tem. Različni, včasih celo diametralno nasprotni pogledi, izhajajo iz njihovih proučevanj učinka obrambnih izdatkov na gospodarsko rast, ki se med seboj razlikujejo po zastavljenih vprašanjih, teoretični osnovi, uporabljeni empirični metodi, kvaliteti in primerljivosti podatkov, vzorcu držav in časovnem obdobju.

Namen članka je, da s predstavitev temeljnih pogledov ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov in z upoštevanjem številnih problemov, s katerimi se neizogibno srečujejo empirične raziskave razmerja med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo, dokaže, da so posamezne, včasih celo diametralno nasprotujoče ugotovitve o učinku obrambnih izdatkov na gospodarsko rast med seboj presenetljivo konsistentne.

Trije temeljni pogledi učinka obrambnih izdatkov na gospodarsko rast

322

Medtem ko nekateri raziskovalci menijo, da ni nikakršnega dokaza o problemu izbire med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo, so si drugi enotni, da ta vpliv je, vendar pa med njimi obstaja resno nesoglasje glede značilnih lastnosti samega učinka. Večina jih je odkrila, da obrambni izdatki dušijo gospodarstvo. Nekateri so našli celo pozitivne povezave med obrambnimi izdatki in različnimi dejavniki gospodarskega razvoja. Poleg tega se pri proučevanju pojavljajo še različne stopnje verjetnosti učinkov obrambnih izdatkov na gospodarsko rast.

Nekateri avtorji torej menijo, da ni pomembne povezave med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo (Biswas in Ram, 1986, Kennedy, 1974; Kinsella, 1989; Ward in Davis, 1992). Trdijo, da sicer obstaja pozitivno ali negativno razmerje, vendar v posameznih državah samo za določeno in specifično časovno obdobje, tako da je nepomembno in statistično konsistentno. Povezanost med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo je tako po njihovem mnenju odvisna od okoliščin; ne sledi torej iz nekega zakona, ki bi splošno veljal za vse čase in kraje.

V drugo skupino spadajo raziskovalci, ki vidijo zlasti negativne učinke obrambnih izdatkov na gospodarsko rast nasploh oziroma trdijo, da so obrambni izdatki breme za celotno gospodarstvo (Chowdhury, 1991; Deger, 1986; Deger in Smith,

Problem izbire temelji na splošni oceni, da mora v primeru, če država poveča za obrambo namenjene proizvodne faktorje brez povečanja bruto domačega proizvoda, civilni sektor gospodarstva plačati za določene koristi, ki so drugače brezplačne (Russett, 1982: 767).

² »Mirovna dividenda je koncept, ki se je pojavil po koncu hladne vojne. Nanaša se na koristi, izhajajoče iz nižjih obrambnih izdatkov in konverzije obrambne proizvodnje v civilno, kar je posledica procesa popuščanja napetosti in splošnega procesa razoroževanja ter zmanjševanja oboroženih sil« (Gleditsch et al., 1996: 1).

1983; Faini et al., 1984; Knight et al., 1996; Mintz in Huang, 1990; Mintz in Stevenson, 1995; Smith, 1977; Ward in Davis, 1992).

Domneva o negativnem razmerju med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo temelji na prerazporeditvi proizvodnih sredstev, ki jih povzročijo obrambni izdatki. Ena najbolj pogostih trditev tega pristopa je, da je problem izbire med proizvodnimi možnostmi topov in masla posledica načina zagotavljanja proračunskih sredstev in dejstva, da obrambni sektor gospodarstva prevzame pomemben del zaloga kapitala in naravnih virov. Problem izbire med proizvodnjo topov in masla preusmeri javna sredstva od investicijsko usmerjenih dejavnosti, ki bolj pospešujejo gospodarsko rast, na obrambne dejavnosti (Ram v Heo, 1998: 639).

Charles Kupchan (1989: 449) meni, da obrambni izdatki z zmanjšanjem obsega investicij in preusmerjanja raziskav in razvoja s civilnega na obrambni sektor gospodarstva povzročajo problem razmestitve proizvodnih faktorjev ter tako zmanjšujejo rast in mednarodno konkurenčnost domačega gospodarstva. Podobnega mnenja sta tudi Dane in Ron Smith (1980: 7), ki ugotavljata, da obrambni izdatki preusmerjajo proizvodne faktorje od drugih uporabnikov in tako povzročajo neposredne oportunitetne stroške v obliki opuščenih investicij ter javne in zasebne potrošnje. Če pa država za potrebe oboroženih sil uvozi tudi večji del orožja in vojaške opreme, ugotavlja Steve Chan (1985: 418), nastane še plačilno bilančni deficit, ki lahko negativno vpliva na potencialne pritoke kapitala, ki spodbujajo gospodarsko rast. Tako za večino držav v razvoju uvoz orožja in vojaške opreme pomeni veliko breme za gospodarstvo, saj za ta namen uporabljajo redke proizvodne faktorje, sicer namenjene zunanji menjavi. Hkrati pa nastaja tudi plačilno bilančni deficit.

Na osnovi literature o ekonomskih učinkih obrambnih izdatkov med obrambnimi izdatki in investicijami obstaja negativna povezanost ne glede na to, ali gre za analize časovnih vrst, podatkov med državami ali kombinacijo obeh (Capplene et al., 1984; Castillo et al., 2001; Chan, 1985; Deger, 1986; Rasler in Thompson, 1984; Russet, 1969; Smith, 1980; Smith in Georgiou, 1983). Razlog za negativno razmerje je v tem, da je več kot polovica bruto domačega proizvoda kake države namenjena javni civilni in zasebni potrošnji, ki je zelo odporna na spremembe in omejitve. Zato predvidevajo, da obrambni izdatki in investicije tekmujejo za tisti del domačega proizvoda, ki ni namenjen potrošnji. Pri določanju učinka obrambnih izdatkov na investicije pa je potrebno nadzirati tudi razpoložljiva tuja finančna sredstva. Pritok tujega kapitala in investicij lahko namreč nadomesti del zmanjšanja domačih investicij zaradi povečanja obrambnih izdatkov.

Pomembne so tudi posledice učinka obrambnih izdatkov na domače varčevanje, ki predstavlja eno izmed najpomembnejših oblik financiranja investicij. Dolgoročno, ravno dolgoročni prihranki so namreč pomembni za gospodarski razvoj, ni razloga, da bi bila nagnjenost k varčevanju pozitivno povezana z obrambnimi izdatki. To potrjuje tudi Saadet Deger (1986: 6), ki na podlagi dejstva, da vojaško osebje povečini izhaja iz revnega sloja prebivalstva, meni, da ni razloga, da bi bila njihova stopnja prihrankov višja od stopnje prihrankov civilnega prebivalstva. Ravno obratno, stalna zaposlitev, zagotovljeni prihodki in dolgoročne zaposlitvene koristi po njegovem povzročajo, da vojaško osebje potroši več, kot če bi bilo zaposleno v civilnem sektorju gospodarstva. Za številne države pa povečanje obrambnih izdat-

kov vodi v zmanjšanje socialnih izdatkov, kar posredno povzroči povečanje zasebnih izdatkov za izobraževanje, zdravstvene storitve, pokojninsko zavarovanje itn. Tako se ob relativno neelastičnem dohodku zasebna potrošnja poveča, kar se pozna pri zmanjšanem varčevanju in posledično pri nižji družbeni stopnji prihrankov in nižji gospodarski rasti.

Če v ta okvir vključimo še tehnološki napredek ugotovimo, da je učinek obrambnih izdatkov na upočasnitev gospodarske rasti še večji. Saadet Deger (1986: 183) opozarja, da dodatno varčevanje ustvarja možnosti za tehnološko učinkovitejšo proizvodnjo. Manjši prihranki zaradi višjih obrambnih izdatkov zato ne pomenijo samo manjših, ampak tudi slabše zaloge proizvodnih faktorjev. Večje obrambno breme zmanjšuje količino in kakovost proizvodnih faktorjev in na ta način multiplificirano negativno vpliva na gospodarstvo.

Obrambni sektor gospodarstva omejuje gospodarsko rast tudi s previsokim davčnim bremenom, s katerim se financira obrambne dejavnosti. Steve Chan (1985: 416) ugotavlja, da povečan nivo obrambnih izdatkov lahko povzroči višje davke ali zadolževanje države na kapitalskih trgih, torej porabo finančnih sredstev, ki bi bila sicer namenjena investicijam. Ker so obrambni izdatki pridobljeni iz proračuna, vsako njihovo povečanje pomeni višje davke ali večji proračunski deficit ali oboje. Če država poveča davke, imajo posamezniki manj denarja za varčevanje in podjetja manj finančnih sredstev za investicije. Če si država sposodi sredstva za kritje obrambnih izdatkov, obrestne mere zrastejo. To povzroči zmanjšanje zasebnih in javnih investicij. Če pa država enostavno poveča maso denarja, se ustvarijo klasične inflacijske razmere, s čimer se interes za investicije in varčevanje zmanjša (Deger, 1986).

Negativno na gospodarsko rast vpliva tudi preusmerjanje raziskav in razvoja iz civilnega v obrambni sektor gospodarstva (Rothschild, 1973). Investicije v obrambnem sektorju lahko povzročijo ločitev visoke tehnologije od civilnega sektorja gospodarstva in njegovih potreb, saj je tehnologija, v katero se investira obrambne izdatke, omejena na kapitalsko intenzivne vrste proizvodnje, ki nudijo malo koristi večini prebivalstva. Čeprav tehnološki pospešek prihaja iz obrambnega sektorja, je uporaba tehnoloških odkritij civilnega sektorja gospodarstva hitrejša in neposrednejša. Poleg tega mnogo odkritij obrambnega sektorja zaradi svoje specifičnosti nima uporabne vrednosti v civilnem sektorju gospodarstva³.

Nenazadnje pa negativen pritisk na gospodarsko rast povzroča še dodatno povpraševanje obrambnega sektorja gospodarstva, ki vpliva na nepravilno usmerjenost domače proizvodnje. Po prepričanju Rona Smitha (1980: 22–23) povečanje obrambnih izdatkov na domačem trgu povzroči neravnotežje med agregatnim povpraševanjem in ponudbo. Ker povpraševanje obrambnega sektorja gospodarstva ni zelo cenovno elastično in ker so domače proizvodne kapacitete na kratek rok relativno neelastične, se prilagajanje izpelje z investicijami v proizvodne kapacitete in se kaže v zamudah pri dostavi blaga in storitev ter v spremembah cen, ki vplivajo na stroške proizvodnih faktorjev. Ponavadi je takšen negativen vpliv omejen v obsegu in trajanju, ker je manj kot polovica obrambnih izdatkov namenjenih za nakupe (večji del predstavljajo predvsem stroški osebja, ki ne ustvarjajo nepo-

³ Takšen primer je »nevidna (stealth)« tehnologija, ki nima posebne civilne uporabne vrednosti.

srednega povpraševanja po proizvodnih faktorjih) in ker je vpliv na investicije odvisen od stopnje kapitalne izkoriščenosti domače proizvodnje.

Positiven pristop je osnovan na pozitivni vlogi obrambe pri razvoju države, še posebej na njeni vlogi pri modernizaciji in oblikovanju naroda⁴. Pristop temelji na »keynesianski doktrini nepolne zaposlenosti«, ki trdi, da obrambni izdatki ustvarijo dodatno agregatno povpraševanje, povečajo kupno moč in pozitivne zunanje učinke na gospodarstvo ter tako povzročijo rast domačega proizvoda in zaposlenosti (Benoit, 1973, 1978; Biswas in Ram, 1986; Kaldor, 1976; Landau, 1996).

Obrambni izdatki tako najverjetneje pozitivno vplivajo na gospodarsko rast z ustvarjanjem dodatnega agregatnega povpraševanja. Če je agregatno povpraševanje relativno nezadostno v primerjavi s potencialno ponudbo, povzroči dodatno agregatno povpraševanje, ki ga ustvari obrambni sektor gospodarstva z večjimi izdatki, povečano izkoriščenost proizvodnih faktorjev, nižje stroške in večjo zaposlenost (Benoit, 1973, 1978; Faini et al., 1984). S tem se strinja tudi Robert DeGrasse (v Heo, 1998: 638), ki ugotavlja, da s procesom povečanega agregatnega povpraševanja in zaposlenosti obrambni izdatki pomagajo gospodarski rasti. Obrambni izdatki ustvarjajo nova naročila, ki ustvarjajo nova delovna mesta in povečujejo kupno moč zaposlenih. Povečana kupna moč vodi v večjo potrošnjo. Ker proizvajalci prilagodijo svoje kapacitete nepolnemu agregatnemu povpraševanju, ne dosegajo tiste stopnje dobička, ki bi jo dosegli z učinkovitejšo izkoriščenostjo proizvodnih faktorjev. Zato povečanje potrošnje vodi tudi do povišanja stopenj dobička, ki pospešijo investicije, te pa multiplikativno in dolgoročno delujejo na višanje stopnje gospodarske rasti.

Takšen stimulativen vpliv obrambnih izdatkov seveda deluje le v obdobju visoke stopnje brezposelnosti proizvodnih faktorjev, ki je posledica premajhne potrošnje ali premajhnega investicijskega povpraševanja oziroma neravnotežja v gospodarstvu. Stimulativen vpliv se konča, ko je gospodarstvo blizu polne zaposlenosti.

Obrambni izdatki ustvarjajo tudi veliko pozitivnih zunanjih učinkov na gospodarstvo, kot so oblikovanje infrastrukture in človeškega kapitala ter zagotavljanje varnosti. Predvsem v državah v razvoju se pojavljajo številni zunanji učinki na gospodarstvo, ki jih povzročijo obrambni izdatki. Ti ponavadi pozitivno vplivajo na gospodarsko rast, vendar ne vedno. Prvi je obstoj zunanjih učinkov na gospodarstvo omenil Emile Benoit (1973: 276), ki je napisal, da obrambni programi, čeprav namensko ne prispevajo k razvoju celotnega gospodarstva, lahko to storijo po neposrednih poteh, ki do zdaj še niso bile primerno raziskane. Z njim se delno strinja tudi Saadet Deger in Ron Smith, (1983: 338), ki sta prepričana, da družbena moč, ki jo zagotovijo oborožene sile, omogoča državi povečanje stopnje izkoriščenosti razpoložljivih proizvodnih faktorjev.

Velik obrambni sektor gospodarstva ima preko vojaške industrije in vojaškega urjenja »modernizacijski učinek«. Tako lahko oborožene sile, še posebej v državah v razvoju, z zagotavljanjem prehrane, urjenja in izobraževanja vojakov v potrebnih

⁴ *Ideja o oboroženih silah kot modernizatorju in graditelju naroda je doživela velik razcvet v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. »Večina držav v razvoju, še posebej v Afriki, je multietničnih in tako oborožene sile nastopijo kot kohezivno, organizirano in disciplinirano telo, ki zagotavlja občutek nacionalne identitete« (Cappelen et al, 1984: 365).*

tehničnih in administrativnih znanjih zagotovijo gospodarskemu razvoju primerno izobraženo in usposobljeno delovno silo. Poleg tega organizira kmečko prebivalstvo, da sprejme industrijsko disciplino in nudi zdravstveno skrb določenemu delu prebivalstva. Vse to je sicer namenjeno povečanju človeškega kapitala v oboroženih silah, vendar kasneje vpliva tudi na civilni sektor gospodarstva.

Obrambni sektor gospodarstva lahko zagotovi tudi močno državo, ki omogoča stabilen gospodarski razvoj. Obrambni izdatki torej lahko s posrednim vplivom na administracijo, socialno strukturo in notranjo varnost zagotavljajo pogoje, pod katerimi se lahko odvija proizvodnja. Oborožene sile lahko preprečujejo notranje konflikte, s svojim strokovnim organizacijskim znanjem in sodobnimi odnosi lahko spreminjajo tradicionalne vzorce politične in družbene organizacije in na ta način tudi spreminjajo politično in socialno okorelost. Prevlada oboroženih sil v državi pa lahko pomeni tudi gospodarsko katastrofo. Zaradi svoje narave so vojaški režimi ponavadi konservativne institucije, s strogo hierarhično strukturo, ki s svojo skrbjo za stabilnost in vzdrževanje statusa quo lahko zavrejo procese družbenih sprememb⁵.

Obrambni izdatki lahko posredno zagotovijo tudi zunanjo varnost, mednarodni ugled in s tem pospešijo gospodarski razvoj. Oborožene sile morajo zagotoviti varnost pred grožnjami regionalnih sosedov, ki zmanjšujejo zaupanje v domačo proizvodnjo in akumulacijo kapitala. Lahko so tudi glavna povezava z močnejšimi državami in tako medij, ki omogoča prenos tehnologije ter vojaške kakor tudi civilne pomoči (Smith in Smith, 1980: 11).

Na gospodarsko rast lahko preko obrambnega sektorja gospodarstva pozitivno vpliva tudi neposreden tehnološki razvoj. John Galbraith (v Grizold, 1987: 1669) tako meni, da pri podpori razvoja tehnologije največ pripomorejo ravno obrambni izdatki. Tveganja, ki jih drugače v civilnem sektorju gospodarstva ne bi mogli prevzeti, lahko prevzamemo, če za njimi stoji vojaška proizvodnja. Del obrambnih izdatkov se investira v razvoj novih tehnologij, koristi tehnološkega presežka pa pogosto prejme tudi civilni sektor gospodarstva⁶. Prenos tehnologije v civilni sektor gospodarstva tako oblikuje družbeno infrastrukturo in pozitivno vpliva na gospodarsko rast.

Teoretična izhodišča ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov

Do nesoglasja med posameznimi mnenji prihaja predvsem zaradi uporabe različnih modelov pri empiričnem preverjanju razmerja med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo. Ni namreč vseeno, kakšen teoretični pristop pri raziskovanju te problematike uporablja posamezni avtor. Ker so na razpolago številni modeli, s katerimi prikazujemo, kako lahko obrambni izdatki vplivajo na gospodarsko rast, nam namreč katerikoli pristop omogoča samo omejeno predstavitev možnih učinkov.

⁵ Uma Eleazu (v Deger in Smith, 1983: 339) pritrjuje temu, saj zavrača idejo, da so vojaški režimi najbolj sodobne institucije v Zahodni Afriki in meni, da je civilna administracija tista, ki mora s svojim sodelovanjem v javnem življenju odigrati bolj progresivno vlogo.

⁶ »Radar, ki je bil razvit za mornarico ZDA in nato zavrnjen v vojaški uporabi, je bil predelan za uporabo v zdravstvu za nadzor srčnega utripa brez dotikanja kože, je posebno uporaben pri poškodovanih z opeklinami« (Gold v Heo, 1998: 638).

Za razlago rezultatov kakršnekoli empirične raziskave potrebujemo teorijo, čeprav ni potrjena z raziskavo. Tako so tudi vse analize ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov pogojene s teoretičnim razumevanjem njihove vloge v razvoju tržnega gospodarstva. Čeprav večina ekonomskih teorij ne obravnava eksplicitne vloge obrambnih izdatkov, so se sčasoma iz glavnih ekonomskih teorij le razvili štirje teoretični pristopi, ki obravnavajo obrambne izdatke kot posebno ekonomsko kategorijo: neoklasični, keynesianski, institucionalni in marksistični pristop (Dunne v Gleditsch et al., 1996: 445–447). Prevladujoča teoretična pristopa pri proučevanju ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov sta neoklasični in keynesianski (Chan in Mintz, 1992).

V neoklasični teoriji je razlaga razmerja med obrambnimi izdatki in gospodarstvom izpeljana iz proizvodne funkcije, ki pojasnjuje spremembe domačega proizvoda s funkcijo ponudbe. Teorija tega pristopa predvideva, da imata realen domači proizvod na prebivalca in obseg proizvodnih faktorjev bolj ali manj konstantno stopnjo rasti. Prav tako velja, da povečanje dela in kapitala povečuje bruto domači proizvod. Po neoklasičnem pristopu so države racionalni ekonomski igralci, ki iščejo uravnoteženost med oportunitetnimi stroški in varnostnimi koristmi obrambnih izdatkov z namenom maksimiranja nacionalnih interesov v odvisnosti od »funkcije družbene blaginje«⁷.

Tako lahko rast domačega proizvoda pojasnimo s spremembami v kapitalu in delu. Pri tem moramo upoštevati tehnologijo, ki dokončno določi količino domačega proizvoda, kakor ga je mogoče proizvesti pri določeni količini dela in kapitala v proizvodnji. V najbolj splošni obliki je tako bruto domači proizvod (Y) funkcija proizvodnih faktorjev: celotne delovne sile (L) in celotnega kapitala (K), ki se razdeli na obrambni (L_m) in civilni del (L_c), ter tehnologije (T) (Biswas in Ram, 1986; Deger in Smith, 1983; Feder, 1983; Ram, 1986):

$$Y = f(L_m, L_c, K_m, K_c, T).$$

Takšen pristop s strani ponudbe pričakovano razkriva značilen pozitiven učinek obrambnih izdatkov na gospodarsko rast, saj obrambne dejavnosti enostavno predstavljajo samo eno od komponent domače proizvodnje⁸. Povečanje obrambne dejavnosti tako pomeni povečanje celotnih proizvodnih faktorjev, kar posledično pozitivno vpliva na merjeni domači proizvod.

Kritiki izjavljajo, da takšen pristop lahko vedno opraviči opazovalčeva pričakovanja in da je preveč usmerjen na ponudbo. Zapostavljal pa naj bi notranjo vlogo oboroženih sil in njenih interesov ter vsiljeval nacionalni konsenz. Očitajo mu tudi, da terja od racionalnih ekonomskih igralcev preveč ekonomskega znanja in nerealne konkurenčne sposobnosti.

Keynesianci vzamejo za model državo, ki uporablja obrambne izdatke kot eno izmed oblik potrošnje, pri katerem z multiplikacijskim učinkom poskuša ob neu-

⁷ Teza o »funkciji družbene blaginje« trdi, da država maksimira svojo blaginjo, če dani bruto domači proizvod racionalno razporedi med civilne in vojaške dobrine in storitve (Grobar in Porter, 1989: 327).

⁸ To ne velja samo v primeru, ko ima obrambni sektor zelo negativen proizvodni učinek v primerjavi s civilnim sektorjem gospodarstva (Sandler in Hartley, 1995: 211).

činkovitem agregatnem povpraševanju povečati domači proizvod. V keynesianski teoriji je namreč na strani agregatnega povpraševanja dejanski bruto domači proizvod (Y) seštevek realnih potreb po dobrinah in storitvah, ki jih v našem primeru sestavljajo javno civilna in zasebna potrošnja (C), investicije (I), obrambni izdatki (M) in zunanjetrgovinska bilanca (B) (Faini et al., 1984; Smith, 1980):

$$Y = C + I + M + B.$$

Kritiki keynesianskega pristopa poudarjajo, da v tem primeru prihaja do učinka spodrivanja, pri katerem del agregatnega povpraševanja tekmuje s preostalim delom za omejena razpoložljiva proizvodna sredstva. Tako se še posebej v primeru polne zaposlenosti pri povečanju dela potencialnega proizvoda, namenjenega obrambi, pričakuje spodrivanje investicij. Ta učinek spodrivanja je po njihovem mnenju v večini primerov večji od multiplikacijskega učinka povečanja javne in zasebne potrošnje.

Njihove ugotovitve potrjuje tudi večina empiričnih raziskav, ki izhajajo iz modelov vplivanja obrambnih izdatkov na gospodarsko rast s strani povpraševanja. Zato se ne smemo čuditi, da se keynesianski pristop proučevanja povezuje z negativnim učinkom obrambnih izdatkov na gospodarsko rast (Sandler in Hartley, 1995: 210).

Institucionalistični pristop⁹ se ukvarja z vprašanjem, kako daleč lahko obrambni izdatki vodijo v industrijsko neučinkovitost in kakšen je njihov vpliv pri razvoju močnih interesnih skupin, ki imajo od njih koristi. Takšne interesne skupine v državi povečujejo obrambne izdatke z notranjim pritiskom, četudi ni nobene grožnje, ki bi takšne izdatke opravičevala.

Marksisti vidijo v obrambnih izdatkih pomemben dejavnik kapitalističnega razvoja. Nastalo je niz takšnih pristopov, ki se razlikujejo po metodi reševanja kriz, po pomembnosti obrambnih izdatkov za kapitalistični razvoj in po vlogi vojaško-industrijskega kompleksa v razrednem boju. Najbolj znan med njimi je »pristop nezadostne porabe«. Po njem so obrambni izdatki pomembni za premagovanje realizacijskih kriz gospodarstva, saj so edini javni izdatki, ki omogočajo porabo presežkov brez povečevanja plač in tako ohranjajo dobiček (Baran in Sweezy, 1966). Menijo, da so presežki kapitala, visoka nezaposlenost, upočasnitev gospodarske rasti in vojaško-industrijski kompleksi posledica ali vzrok (včasih oboje) visokih obrambnih izdatkov.

Kakovost in primerljivost podatkov o obrambnih izdatkih

Merjenje ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov pomeni poseben izziv za raziskovalce tudi zaradi vprašljive kakovosti in primerljivosti podatkov. Zaradi različnih vzrokov¹⁰ je namreč preglednost obrambnih izdatkov omejena. Velja splošno

⁹ Ta radikalno-liberalni pristop je ponavadi združen s keynesianskim pogledom na ekonomske učinke obrambnih izdatkov.

¹⁰ Zaradi strateških in političnih vzrokov ter nacionalne varnosti vlada informacije o obrambi in z njimi povezani obrambni izdatki velikokrat skriva ali napačno interpretira. Zanesljivost podatkov o obrambnih izdatkih je v veliki meri odvisna od položaja oboroženih sil v družbi in agencij, ki zbirajo te

prepričanje, da podatki o obrambnih izdatkih temeljijo na relativno nepopolnih vladnih informacijah, zaradi česar so slabše kvalitete¹¹. Zato je potrebno pri ocenjevanju kakovosti podatkov o obrambnih izdatkih stalno paziti na tajnost in razpršenost podatkov¹².

V raziskavah se tako večinoma uporabljajo podatki o obrambnih izdatkih ene izmed štirih mednarodnih institucij: U.S. Arms Control and Disarmament Agency (ACDA), Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), International Institute for Strategic Studies (IISS) in International Monetary Fund (IMF). Pri tem velja ACDA za najbolj uporaben vir, ker ima svoje zaupne vire in dostop do množice statističnih podatkov, ki so za druge nedostopni, kar pa drugim onemogoča preverjanja vrednosti podatkov. SIPRI zato jasno prikazuje svoje vire podatkov, uporablja javno dostopne informacije, posreduje detajle obrambnih izdatkov v lokalnih valutah, a tudi v dolarjih. Hkrati pa navaja podatke o obrambnem bremenu. Zato po mnenju številnih zagotavlja najbolj konsistentno serijo podatkov za podrobnejše analize.

Med raziskovalci, ki uporabljajo podatke o obrambnih izdatkih, ni enotnega mnenja, koliko izkrivljenosti je med posameznimi viri in ali so sploh med seboj primerljivi¹³. Tako so po mnenju nekaterih ti podatki različni ne le po načinu razločevanja civilnih in obrambnih izdatkov ter vključevanju izdatkov za notranjo varnost, temveč tudi glede upoštevanja dejanskih ali načrtovanih izdatkov, podatkov v lokalni valuti ali dolarjih, v stalnih cenah ali nominalnih zneskih (Deger, 1986). Nasprotujejo jim raziskovalci, ki trdijo, da so opazovani trendi obrambnih izdatkov, ne glede na različne podatkovne vire, konsistentni (Ball, 1984).

K različnim rezultatom empiričnih analiz prispeva tudi majhnost in različnost proučevanih vzorcev ter prisotnost izjem v teh vzorcih. Tako je Ron Smith (1977:

podatke. Ni tudi jasne ločnice med področjem, ki ga pokrivajo obrambni izdatki, in področjem, ki spada pod izdatke za notranjo varnost. Nekatere države nimajo združenih izdatkov pod ministrstvom za obrambo, temveč uporabljajo sredstva drugih ministrstev za povsem vojaške namene. Tako je v državah, kjer je vpliv oboroženih sil zelo močan, ločitev med obrambno in civilno proračunsko porabo pa še posebej zamegljena.

¹¹ Scheetz (1991) je v svoji študiji prikazal stopnjo razlikovanja uradnih številke od tistih, ki so zanimive za raziskovalca. Rezultati so pokazali, da so realne številke mnogo večje od tistih, ki jih objavljajo mednarodne organizacije.

¹² Pri prirejanju podatkov o obrambnih izdatkih države uporabljajo šest različnih metod (Ball, 1984; Deger, 1986):

- a. Dvojno knjigovodstvo vključuje uporabo dveh ali celo več vrst računov, tako da so objavljeni statistični podatki v nekaterih postavkah drugačni od tistih, ki jih uporabljajo interno.
- b. Pretirano združevanje izdatkov prekriva izdatke drugih ministrstev.
- c. Izvenproračunsko financiranje je še posebej pomembno, kadar so oborožene sile močno vpletene v civilni sektor gospodarstva.
- d. Nedefinirana zunanjetrgovinska menjava se pojavi, ko del prihodkov iz izvoza ni vnesen v uradno statistiko in je uporabljen za uvoz orožja.
- e. Vojaška pomoč se lahko le delno prijavi ali pa se jo obravnava kot ekonomsko pomoč.
- f. Brema vojaških dolgov oziroma obresti od vojaških dolgov je še posebno težko izslediti.

¹³ Saadet Deger in Ron Smith (1983) sta odkrila, da lahko podatki, pridobljeni iz različnih virov, prinesejo opazno različne rezultate. Tako na primer podatki ACDA kažejo na to, da obrambni izdatki v latinoameriških državah negativno vplivajo na gospodarsko rast teh držav, medtem ko podatki SIPRI kažejo, da obrambni izdatki pozitivno vplivajo na gospodarsko rast teh držav.

75) pri majhnem vzorcu razvitih držav našel pozitivno povezanost med obrambnim bremenom in stopnjo brezposelnosti. Ko pa je vzorcu dodal še nekaj držav, je ta statistična povezava izginila. Zato moramo vedeti, da pri statistični analizi obstajajo tri možnosti izbire vzorcev: časovna vrsta kake države (time series), podatki več držav v neki časovni točki (cross-sectional) in časovne vrste več držav, ki pa vse prinašajo različne rezultate¹⁴. Steve Chang (1985:411) glede izbire vzorca meni, da naj bi bile raziskave podatkov med državami manj verodostojne, manj zadovoljive in bolj problematične, ker so podatki zbrani po državah, ki imajo povečini različne ekonomske, politične in strateške značilnosti¹⁵. Poleg tega so po njegovem mišljenju omejene tudi pri odkrivanju vzročnih odnosov¹⁶. Omenjenim slabostim podatkov po državah se lahko delno izognemo z razvrščanjem držav v skupine, ki imajo podobne ekonomske, politične in strateške značilnosti. Najprimernejša, to je v primeru, ko hočemo odgovoriti na vprašanje ekonomskega učinka obrambnih izdatkov, pa je seveda dinamična analiza časovne vrste za posamezne države, ki omogoča določiti začasna prehitavanja in zaostajanja, odkriti recipročne učinke med spremenljivkami in zaznati časovne spremembe empiričnih parametrov.

Pri raziskavah ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov je potrebno za pravilno oceno razmerja kot kontrolno spremenljivko upoštevati tudi stopnjo razvitosti države. Po mnenju Petra Frederisena in Roberta Looneya (1983: 637) sta razvojna stopnja države in njena finančna sredstva temeljni spremenljivki v odnosu med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo. Države z omejenimi finančnimi sredstvi se soočajo s proračunskimi omejitvami. Tako povečanje obrambnih izdatkov pomeni zmanjšanje civilnih javnih izdatkov. Najpogosteje zmanjšanje drugih razvojnih programov povzroči zmanjšanje gospodarske rasti¹⁷. Države, ki imajo dovolj finančnih sredstev, pa si lahko hkrati privoščijo nove obrambne projekte in gospodarsko razvojne programe¹⁸. Po drugi strani pa Emile Benoit (1973, 1978) dokazuje, da obrambni izdatki pospešujejo gospodarski razvoj v nerazvitih državah z izgradnjo infrastrukture in zagotavljanjem prehrane, vadbe ter izobrazbe določenemu delu prebivalstva. Zato je po njegovem mnenju verjetnost, da bo neto ekonomski učinek obrambnih izdatkov pozitiven, večja v nerazvitih državah. Primerjava rezultatov raziskav kaže tudi to, da so rezultati analiz razmerja med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo jasnejši in verodostojnejši v primeru razvitih zahodnih gos-

¹⁴ V razvitih gospodarstvih primerjava med državami nakazuje, da visoki obrambni izdatki zmanjšujejo rast produktivnosti, medtem ko časovne analize posameznih ne podpirajo takšnega mnenja.

¹⁵ Nekaterе države so revne z ljudmi in bogate v denarju, druge pa ravno obratno. Za slednje vojaški obvezniki dejansko blažijo stopnjo civilne brezposelnosti. Prav tako se postavlja vprašanje, ali pomeni 5 % bruto domačega proizvoda za obrambo enako v ZDA, Bolgariji ali Zambiji. Za Bolgarijo in Zambijo to pomeni mnogo večje obrambno breme, ker sta ti državi absolutno veliko manjši in imata veliko manj ostalih proizvodnih kapacitet.

¹⁶ Raziskava med državami lahko odkrije, da so obrambni izdatki pozitivno povezani z gospodarsko rastjo, ne more pa odgovoriti na vprašanje: ali gospodarski razvoj povzroča povečane obrambne izdatke in za koliko opazovane spremembe v gospodarski rasti prispevajo k sedanjí stopnji obrambnih izdatkov.

¹⁷ Leta 1980 je Etiopija skoraj podvojila svoje obrambne izdatke, istočasno pa je njen bruto domači proizvod padel za 6,8 % (Fredericsen in Loony, 1983: 639).

¹⁸ Japonska je v zadnjem desetletju postopno povečala svoje obrambne izdatke, kar ni v ničemer vplivalo na celotno gospodarstvo.

podarstev, ker temeljijo na zanesljivejših podatkih in pogosto na bolj veljavnem pristopu analize.

Pomembno je tudi analizirati, kako različne države porabljajo finančna sredstva za obrambne namene – ali je dejansko porabljen doma ali je namenjen za nakupe v tujini. Delež finančnih sredstev, porabljenih doma, je namreč odvisen od velikosti in razvitosti države¹⁹. Posledica tega je, da je povečanje obrambnih izdatkov za manj razvite države dražje, ker se v njihovo gospodarstvo vrne manjši del obrambnih izdatkov. Tako so v slabšem položaju zaradi vpliva manjših koristi obrambnih izdatkov na agregatno povpraševanje in zaposlovanje. Istočasno se lahko pojavita tudi zunanji dolg in plačilno bilančni deficit.

Kratkoročni in dolgoročni ekonomski učinki obrambnih izdatkov

Pri merjenju ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov je kritično tudi vprašanje časa. Čeprav viri, ki zagotavljajo podatke o obrambnih izdatkih, poskušajo biti konsistentni v definiciji in zbiranju podatkov, obstajajo dvomi o njihovi občutljivosti na razlikovanje med obveznostmi in dejanskim izplačevanjem obrambnih izdatkov. Dejanska potrošnja je ponavadi razširjena na nekaj let po odobritvi²⁰. To predstavlja številne analitske izzive. Najprej se morajo raziskovalci osredotočiti na nadzorovan del obrambnega proračuna, natančneje na njegove letne spremembe, če hočejo določiti relativno kratkoročne posledice sprememb obrambnih izdatkov. Drugič morajo biti previdni pri pretiranemu odzivu vladnih uslužbencev na sedanje ekonomsko stanje in na njihovo neprimerno prilagoditev na prihodnje ekonomske spremembe. Po »keynesianski doktrini nepolne zaposlenosti« so namreč glavna povečanja obrambnih izdatkov v razvitih kapitalističnih državah bila sprejeta z namenom boja proti gospodarskemu zatonu ali stagflaciji. Dodaten problem je, da razmerje med obrambnimi izdatki in gospodarsko rastjo ni dolgoročno stabilno²¹. Takšne spremembe v daljšem časovnem obdobju nastanejo predvsem zaradi ekonomske zmožnosti absorbirati obrambne izdatke, vladne fiskalne in monetarne politike, tehnološke in valutne prednosti pred trgovinskimi konkurenti, ranljivosti pred tujimi grožnjami in učinkov razvoja, kot so globalne vojne in recesije. Zato je izjemno pomembno določiti, kako ekonomski in vojaški status države v mednarodni skupnosti vpliva na razmerje med obrambnimi izdatki in gospodarskim razvojem²².

¹⁹ Martin Heisler (1982:15) je izračunal, da ZDA porabijo 95 % obrambnega proračuna doma, medtem ko manjše države NATO porabijo le okoli 80 % obrambnih proračunov znotraj države.

²⁰ »Za ZDA velja v povprečju, da za 1 USD, namenjen obrambnim nakupom, v prvem letu porabijo samo 12 centov, v drugem 37, v tretjem 30 centov in tako naprej« (Congressional Budget Office, 1983:36).

²¹ Keren Rasler in William Thompson (1988:18) v svoji raziskavi odkrijeta, da je, gledano zgodovinsko, pri problemu izbire med obrambo in gospodarsko rastjo v ZDA prihajalo do velikih sprememb: 1793–1860 (-0,03), 1866–1916 (-0,4), 1919–1940 (-0,03), 1946–1980 (-0,61).

²² Zagovorniki »dependencia« trdijo, da vodilne vojaške sile lahko na račun zaščite, ki jo nudijo, pridobijo ekonomske koncesije od svojih zaveznikov in tako izločijo del ekonomskih stroškov obrambnih izdatkov. Drugi analitiki pa menijo, da so hegemoni zmožni privoliti v bolj liberalen trgovinski režim. Tako so njihovi zavezniki »prosti strelci (free-riders)«, ki prevzemajo prednosti hegemonskih obrambnih izdatkov.

Razlika med kratkoročnimi in dolgoročnimi ekonomskimi učinki obrambnih izdatkov poudarja eno glavnih pomanjkljivosti tovrstne literature. »Ker je večina dosedanjih raziskav predvidevala, da so vplivi obrambnih izdatkov na gospodarsko rast takojšnji oziroma kratkoročni, so bile raziskave usmerjene predvsem na analize med državami, ki uporabljajo povprečna podatkov za nekaj let in analize relativno kratkih časovnih vrst.« (Chang, 1985: 412). Kratkoročno lahko obrambni izdatki pospešijo agregatno povpraševanje in razcvet zaposlovanja. Vendar je velik del učinka obrambnih izdatkov na gospodarstvo posreden, kar pomeni, da vsebuje časovni zamik²³. Dolgoročni ekonomski učinki obrambnih izdatkov so bolj strukturne narave, ker povzročajo izpodrivanje civilnih investicij, inflacijo, nezaposlenost, plačilno bilančni deficit, nizko industrijsko produktivnost in nizko gospodarsko rast (Aizenmann in Glick, 2003: 1). Po prepričanju Nehama Babina (1989: 258) je tako nemogoče podati celotno razumevanje učinka obrambnih izdatkov na gospodarsko rast brez analiziranja tako kratkoročnih kot dolgoročnih ekonomskih učinkov.

Zaključek

Čeprav na prvi pogled iz posameznih raziskav o učinku obrambnih izdatkov na gospodarsko rast izhajajo nasprotujoče se ugotovitve, saj se večina avtorjev strinja samo z dejstvom, da obrambni izdatki ne povzročajo posebnih ekonomskih koristi, ki jih ne bi bilo mogoče doseči s kakšno drugo obliko javnih in zasebnih izdatkov, pa je med njimi večja doslednost, kakor se to zdi.

Ker obstajajo številni, skoraj nepregledni načini, kako obrambni izdatki lahko vplivajo na gospodarsko rast, katerikoli pristop omogoča samo omejeno predstavitev možnih ekonomskih učinkov. Modeli, ki vključujejo učinke s strani povpraševanja, pojasnjujejo, da imajo obrambni izdatki negativen učinek na gospodarsko rast. Nasprotno pa skoraj vsi modeli s strani ponudbe odkrivajo majhen pozitiven ali nikakršen učinek obrambnih izdatkov na gospodarsko rast.

Pri empirični analizi učinka obrambnih izdatkov na gospodarstvo zato ne smemo zanemariti soodvisnosti med stranema ponudbe in povpraševanja. V tem primeru velja, da teoretični okvir ekonomskih učinkov obrambnih izdatkov zagotavlja neoklasični pristop, ki na osnovi teorije rasti poudarja dejavnike ponudbe, nadgrajen s »keynesianskim učinkom povpraševanja«, ki s potencialnim problemom izbire med proizvodnimi faktorji, namenjenimi za obrambo, in proizvodnimi faktorji za civilne dejavnosti, povzroči neposreden negativni učinek obrambnih iz-

²³ Zaradi preferenc uradnikov, da raje financirajo obrambo s proračunskim deficitom kot pa z zmanjšanjem drugih programov ali dvigom davkov, se večina stroškov teh izdatkov prenese na prihodnje generacije. Rastoči javni dolg in prihodnje državne obveznosti sta le najbolj vidna dela odloženih stroškov. Premestitev raziskav in razvoja iz civilnih na vojaška področja predstavlja naslednje prihodnje produkcijske stroške. To potrjuje tudi Neham Babin (1989:249), ki meni, da na nacionalni ravni razvoj ponavadi zahteva serijo sprememb, ki se pojavijo v sistemih, ki vključujejo organizacijo, posredovanje, ekonomske strukture in tehnološke programe. Zato je neupravičeno pričakovati, da bodo obrambni izdatki imeli samo takojšen ali kratkoročen vpliv na gospodarski razvoj.

datkov na gospodarsko rast. Posebno pomembni, tako s strani ponudbe kakor povpraševanja, pa so še zunanji učinki obrambnih izdatkov na civilno gospodarstvo.

Ugotovitve tako postanejo presenetljivo konsistentne navkljub razlikam v vzorcu proučevanih držav, časovnih obdobjih in ekonometričnih postopkih ocenjevanja. Ker namreč obstaja dvom, da modeli s strani ponudbe ne vključujejo nekaterih negativnih učinkov obrambnih izdatkov na gospodarsko rast, lahko z veliko verjetnostjo zaključimo, da je celoten učinek obrambne dejavnosti na gospodarsko rast res negativen, vendar razmeroma majhen. Realokacija proizvodnih faktorjev v obrambne namene torej v večini primerov ni zaželen način spodbujanja gospodarske rasti.

LITERATURA

- Aizenmann, Joshua in Reuven Glick (2003) *Military Expenditures, Threats and Growth*. FRBSF Working Paper no. 2003-08, 19 March.
- Babin, Nehama (1989): *Military Spending, Economic Growth, And the Time Factor*. *Armed Forces and Society*, 15(2): 249-62.
- Ball, Nicole (1984): *Measuring Third World security Expenditure: a research note*. *World development*, 12(2): 157-64.
- Baran, Paul in Sweezy Paul (1966): *Monopoly Capital*. London: Monthly Review Press.
- Benoit, Emile (1973): *Defense and Economic Growth in Developing Countries*. Washington D. C.: Heath, Lexington, Mass.
- Benoit, Emile (1978): *Growth and Defense in Developing Countries*. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2): 271-80.
- Biswas, Basudeb in Ram Rati (1986): *Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Future Evidence*. *Economic Development and Cultural Change*, 34(2): 361-72.
- Cappelen, Adne, Gleditsch P. Nils in Bjerkholt Olav (1984): *Military Spending and Economic Growth in OECD Countries*. *Journal of Peace Research*, 21 (3), 361-73.
- Castillo, Jansen, Julia Lowel, Ashly J. Tellis, Jorge Minoz in Benjamin Zycher (2001) *Expenditures and Economic Growth*, Santa Monica: RAND.
- Chan, Steve (1985): *The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems*. *Orbis*, 29(2): 403-34.
- Chan, Steve in Mintz Alex (1992): *Defense, Welfare, and Growth*. Routledge, London.
- Chowdhury, Afsan R. (1991): *A Casual Analysis of Defence Spending and Economic Growth*. *Journal of Conflict Resolution*, 35(1): 80-97.
- Congressional Budget Office (1983): *Defense Spending and the Economy*. Washington D.C.: U.S. GPO.
- Deger, Saadet (1986): *Economic Development and Defense Expenditure*. *Economic Development and Cultural Change*, 35(1): 179-96.
- Deger, Saadet in Smith Ron (1983): *Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries*. *Journal of Conflict Resolution*, 27(2): 335-53.
- Faini, Riccardo, Annez Patricia in Taylor Lance (1984): *Defense Spending, Economic Structure, and Growth: Evidence Among Countries and Over Time*. *Economic Development and Cultural Change*, 32(3): 487-98.

- Feder, Gershon (1983): On Exports and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 12(1/2): 59-73.
- Fredericksen, C. Peter in Loony E. Robert (1983): Defense Expenditures and Economic Growth in Developing Countries. *Armed Forces and Society*, 9(4): 633-45.
- Gleditsch, N.Petter, Bjerkholt Olav, Cappelen Adne, Smith Ron in Dunne J.Paul (1996): *The Peace Dividend*. Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- Grizold, Anton (1987): Razmerja med vojaškimi izdatki in gospodarstvom. *Teorija in praksa*, 24(12): 1665-74.
- Grobar, M. Lisa in Porter C. Richard (1989): Benoit Revisited: Defence Spending and Economic Growth in LDCs. *Journal of Conflict Resolution*, 33(2): 318-45.
- Heisler, O. Martin (1982): Domestic Defence Expenditures: Theoretical Consideration in Comparative Perspective. Cincinnati: Paper on International Studies Association, March.
- Heo, Uk (1998): Modelling the Defense-Growth Relationship Around the Globe. *Journal of Conflict Resolution*, 42(5): 637-57.
- Kaldor, Mary (1976): The Military in Development. *World Development*, 4(June): 459-82.
- Kennedy, Gavin (1974): *The Military in the Third World*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Kinsella, David (1989): *Defense Spending and Economic Performance in the United States: A Causal Analysis*. New Haven: Yale University.
- Knight, Malcom, Norman Loayza in Delano Villanueva (1996): The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth. *IMF Staff Papers*, 43(1): 1-37.
- Kupchan, A. Charles (1989): Defence Spending and Economic Performance. *Survival*, 31(3): 447-61.
- Landau, David (1996): Is the Peace Dividend Negative: Military Expenditure and Economic Growth in the Wealthy OECD Countries. *Quarterly Review of Economics and Finances*, 36(2): 183-96.
- Mintz, Alex in Huang Chi (1990): Defence Expenditures, Economic Growth and the Peace Dividend. *The American Political Science Review*, 84(4): 1283-93.
- Mintz, Alex in Randolph T. Stevenson (1995): Defense Expenditures, Economic Growth and the Peace Dividend. *Journal of Conflict Resolution*, 39(2): 283-305.
- Ram, Rati (1986): Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data. *American Economic Review*, 76(1): 191-203.
- Rasler, Karen in Thompson R. William (1988): Defence Burdens, Capital Formation, and Economic Growth. *Journal of Conflict Resolution*, 32(1): 61-86.
- Richardo, David (1817/1973): *The Principles of Political Economy and Taxation*. London: Dent.
- Rothschild, W. Kurt (1973): Military Expenditure, Exports and Growth. *Kyklos*, 26(3): 804-14.
- Russett, M. Bruce (1969): Who Pays for Defense? *The American Political Science Review*, 63(3): 412-26.
- Russett, M. Bruce (1982): Defence Expenditures and National Well-being. *The American Political Science Review*, 76(3): 767-77.
- Sandler, Todd in Hartley Keith (1995): *The Economics of Defense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scheetz, Tomas (1991): The Macroeconomic Impact of Defence Expenditures: Some Econometric Evidence for Argentina, Chile, Paraguay and Peru. *Defence economy*, 3(1): 65-81.
- Smith, Ron (1977): Military Expenditure and Capitalism. *Cambridge Journal of Economics*, 2(1): 61-76.
- Smith, Ron (1980): Military Expenditure and Investment in OECD Countries, 1954-1973. *Journal of Comparative Economics*, 4: 19-32.

- Smith, Ron in Georgiou George (1983): Assessing the Effect of Military Expenditure on OECD Economies: A Survey. *Arms Control*, 4(May): 15.
- Smith, Dane in Smith Ron (1980): Military Expenditure, Resources and Development. Birkbeck College: Discussion Paper, 87, November.
- Ward, D. Michael in Davis R. David (1992): Sizing Up the Peace Dividend: Economic Growth and Military Spending in the United States, 1948-1996. *American Political Science Review*, 86(3): 748-55.